

ГАПИРИШГА ЎРГАТИШНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Н.Ж.Исакулова,

*УзДЖТУ, Педагогика ва психология кафедраси,
педагогика фанлари доктора, профессор*

Нутк ўта кўп ўлчовли ва мураккаб ходисадир. Биринчидан, у инсон ҳаётида мулоқот воситаси бўлиб хизмат қилади. Иккинчидан, нутк инсон фаолиятиниш гурларидан биридир. Учинчидан, нутк фаолияти патижасида унинг махсули ўтишини унутмаслик керак. Фаолият сифатида ҳам, махсулот сифатида ҳам нутк ўрганишда қўлланма бўлиб хизмат қиладиган муайян хусусиятларга эга, чунки улар нуткни ривожлантириш учун қандай шарт-шароитлар яратиш кераклигини таклиф қилади ва ўқув натижаларини баҳолаш мезонидир.

1. Мулоқот воситаси сифатида гапириш мулоқот муаммоларини ҳал қилиш учун ўз фикрларини ифодалаш тамойилидир. Бу бир кишининг фаолияти, гарчи у мулоқотга киритилган ва ундан ташқарида ақлга сиғмайдиган бўлса-да, чунки мулоқот ҳар донм бошқа одамлар билан ўзаро таъсирдир. Мактаб ва профессионал таълимнинг мақсади оқини таълим муассасаларнда филологик таълим олиш учун мос бўлган тил эмас, балки нутк "фикрларни шакллантириш усули" сифатида ёки хатто иутк фаолияти, ўқиш, тинглаш ёки ёзиш, лекин бу нутк фаолияти алоқа воситаси сифатида эмаслиги амалга оширилади. Нутққа нисбатан қўлланилганда, демак, у паралингвистика (юз ифодалари, имо- ишоралар) ва праксемика (ҳаракат, позициялар) билан биргаликда мулоқотнинг оғзаки шаклини амалга ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Бу мақсад унга эришишнинг тегишли усулини талаб қилади. Гапириш учун коммуникатив усул хисобланади. Бу энг муҳим бошланғич нутқни белгилайди: аудиторияда нуткий мулоқот учун шароит яратмасдан туриб, мулоқотни ўргатмасдан туриб гапиришни ўргата олмайсиз. Инсон фаолиятининг ҳар қандай тури каби мулоқот ҳам мақсадга мувофиқ, мотивланган, объектив ва ўз тузилишига эга.

Мулоқот жараёнини қуйидагича тасаввур қилиш мумкин. Ҳар доим мулоқотнинг потенциал иштирокчилари (мулоқот қилишга тайёр ёки қодир бўлганлар) ўртасида муайян муносабатлар мавжуд. Бир нутқта, мулоқот қилиш керак. Мулоқот предмета суҳбатдошларнинг муносабатлари бўлиб, улар мулоқот табиатини белгилайди. Бу субъектда эҳтиёж амалга ошади, натижада у фаолият учун мотивга айланади. Бу шунинг асосидаки, агар муносабатлар

(мавзу) бўлмаса ёки улар амалга ошмаса, мулоқот учун сабаб пайдо бўлмайди. Мулоқотдан мақсад муносабатлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, яъни уларни ўзгартириш лозим. Оғзаки шаклдаги мулоқот мақсадига эришиладиган воситалар: гапириш ва тинглаш, ортиқча паралингвистика. Мулоқот бирлиги-камида икки шахе доимо иштирок этадиган мулоқот ҳаракати.

Мулоқот маҳсули ахборотни талқин қилишдир. Мулоқотнинг учта усули мавжуд: перцептуал, интерфаол ва ахборот, шунингдек, икки турдаги мулоқот: ролли ва шахсий. Бу мулоқотнинг асосий хусусиятлари. Шу нуқтаи назардан чет тилида гапиришни ўрганиш жараёни қандай бўлиши кераклигини кўриб чиқайлик:

1) ўқитувчи билан талаба ўртасида расмийдан бошқа ҳар қандай муносабатлар ўрнатилиши керак, яъни мулоқот ролли (ўқитувчи- талаба) бўлмаслиги керак, балки бир-бирини иутқий ҳамкор деб биладиган шахсларнинг мул окоти бўлиши керак;

2) мулоқот учун сабаб фақат ҳақиқий алоқа учун бир эҳтиёж бор бўлса, пайдо бўлиши мумкин. Айрим талабалар эга бўлган “тарбиявий” мулоқотга бўлган эҳтиёж табиатда турлича бўлиб, коммуникатив мотивацияни таъминлай олмайди;

3) ўқитувчи ва талабалар ўртасида шахс сифатида муносабат пайдо бўлмаса, мулоқотга хос мақсад - бу муносабатни ўзгартирмайди;

4) мулоқотнинг барча усуллари фаолият кўрсатиши керак: интерфаол, таълимдан бошқа ҳар қандай фаолиятга асосланган ўзаро муносабатлар мавжуд бўлганда; идрокли, бир-бирини шахе сифатида қабул қилиш мавжуд бўлганда; ахборотли, ўқувчилар фикр ва ҳис- туйғуларини алмашганда.

Агар талаба матнни қайта таржима қилса (гуруҳдаги ҳар бир талаба унинг мазмунини билса) ёки баъзи вазиятсиз жумлаларни айтилса, унда мулоқот амалга ошмайди ва бундай “гапириш”нинг маҳсули таълим нутқи деб аталади. Уқув жараёнини ташкил этиш, изчиллиги ва услубий йўналтирилганлиги, мулоқот жараёнининг ўзига хос хусусиятларини бузмаган ҳолда бериш керак.

2. Фаолият сифатида гапириш т а м о и и л и. Нутк фаолиятининг ўзига хос хусусиятларга эга (1 -жадвлага қаранг):

Н у т қ ф а о л и я т и н и и г ў з и г а х о с х ў с ў с и я т л а р и

№	Нутқ фаолияти	Нутқ фаолиятининг ўзига хос хўсўсиятлари
1.	Мотивация	Бир киши одатда гапиради, чунки улар буни қилиш учуй сабабга эта. Коммуникатив мотивация асосини икки турдаги эҳтиёж ташкил этади: ижтимоий мавжудот сифатида инсонга хос бўлган, шундай мулоқот қилиш зарурати; муайян нуткий ҳаракатни содир етиш зарурати, маълум нуткий вазиятга "аралашин" зарурати. Биринчи турни умумий коммуникатив мотив деб аташ мумкин, иккинчиси ситуацион мотив бўлиб, унинг даражаси биз ўргатишимиз, яъни ўрганишимиз йўли билан белгиланади, яъни нуткий вазиятларни қандай яратамиз, материалдан, техникадан қандай фойдаланамиз ва ҳоказо
2.	Фаолият	Нутқ хар доим фаол жараёндир, чунки у сўзловчиларнинг атрофдаги воқеликка муносабатини кўрсатади, балки инсон гапираётганда эмас, балки суҳбатдошнинг тингл ашда хам (ички фаолият). Бу мулоқот мақсадига эришиниш учун жуда муҳим бўлган суҳбатдошнинг ташаббускор нутқ хатти-ҳаракатини таъминловчи фаолиятдир

3.	Диққат марказида	Ҳар қандай баёнотнинг бирор мақсади бор: суҳбатдошни ишонтириш, қўллаб-қувватлаш, ғазабланиш ва ҳоказо. Бу мақсадларни алоқа вазифалари деб аташ мумкин. Алоҳида нутқий вазиятларда юзага келадиган коммуникатив вазифаларнинг ҳар бири учуй фаолият сифатида гапиришнинг умумий мақсади мавжуд: суҳбатдошга ўз хатти-ҳаракатини ўзгартириш (нутқ ёки нотиқлик) маъносида таъсир этиш
4.	Фаолият билан боғланиш	Нутқ кўп жиҳатдан инсоннинг умумий фаолиятига боғлиқдир. Биринчидан, нутқнинг мазмун жиҳати инсон фаолияти соҳалари билан тўла белгиланади. Иккинчидан, бундай вазифага сабаб бўлган вазият суҳбатдош иштирок етган воқеалар натижаси ёки субъекти бўлсагина, кимнидир ишонтириш, ишонтириш зарурати юзага келади
5.	Тафаккурнинг коммуникатив функцияси билан боғлиқлиги	Ақлий фаолият нутқий ҳаракатни бажаришга йўналтирилган, унга бўйсундирилган бўлади
6.	Шахс билан боғланиш	Нутқ асосан шахснинг таркибий қисмлари билан белгиланади. Шахс ҳар доим индивидуал бўлиб, мулоқотда намоён бўлади. Нутқнинг ривожланиши онгнинг барча соҳаларини, шахснинг барча таркибий қисмларини максимал даражада боғлаш шароитида амалга ошиши ксрак

7.	Вазиятли	Нутқ бирликларининг мулоқот жараёнининг асосий компонентлари билан боғлиқлигида намоён бўлади. Шундай қилиб, мулоқот ривожининг кейинги боришига бир суҳбатдошнинг айтган ҳар қандай нутқ бирлиги, бошқа суҳбатдошнинг фаолияти контекстида семантик маънода “мос келса” таъсир кўрсатиши мумкин. Бу нутқ бирлиги алоқа вазифасини ўзгартириши ва мотивацияга таъсир қилиши мумкин. Нутқ бирлиги нутқ вазиятини "илгари суришга" қодир бўлмаса, у вазиятсиз ва суҳбатдошдан жавоб бермайди.
8.	Эвристик	Нутқ фаолиятини тўлиқ билиб, башорат қилиб бўлмайди. Бу бунгбрилемезлиғи бир heuristic ҳисобланади. Мулоқот вазиятлари доимо ўзгариб туради, уларнинг вариантлари жуда кўп ва маърузачи бундай доимий ўзгарувчан шароитларда ишлашга тайёр бўлиши керак
9.	Мустақиллик	
10.	Темп	

3. Маҳсулот сифатида титириш Нутқ фаолиятининг барча сфатлари нутқ маҳсулини (ҳар қандай даражадаги баён) яратиш учун шароит яратиб беради, бу ҳам структура, мантиқ, ахборот, экспрессивлик, маҳсулдорлик каби маълум сифатлар билан ифодаланади. Коммуникации метод ўқув жараёнининг мулоқот жараёнининг модели эканлигига асосланади. Ҳар қандай модел сингари ўқув жараёни ҳам реал мулоқот жараёнига нисбатан айрим жиҳатларда соддалашади, лекин у асосий параметрларда адекватдир. Ушбу етарлилиكنинг методе логик аҳамияти икки асосий омил билан изоҳланади: 1) таълим ва таълим натижаларини қўллаш шароитларининг етарлилигини англаш орқали транспорт ҳодисаси; 2) таълим жараёнида мулоқотнинг характери қанчалик тўлиқ моделлаштирилганлиги билан таъминланган мотивация ҳодисаси. Мазкур жараён параметрлари ўқув жараёнида қуйидагича сақланиши мумкин:

мулоқот жараёни ва таълим иштирокчиси сифатида ўқитувчи коммуникатив хатти-ҳаракати мужассам бўлиши керак оғзаки ҳаракат фаол табиати, мулоқот қилиш;

мулоқот ва таълим предмета сифатида талаба фаол алоқа;

мулоқот жараёнининг объективлиги, қайси муҳокама унсурлар чекланган, лекин аниқ мажмуи моделлаштириш керак;

мулоқот жараёнида мулоқот воситалари ва ўрганиш энг типик вариантлари сифатида моделлаштирилган алоқа вазияти.

Бу параметрлар мулоқот жараёнининг барча асосий сифатларини ҳисобга олади. Шунинг учун методик жиҳатдан талқин қилинса, уларда нутқ сўзлашнинг барча сифатларини мулоқот воситаси сифатида ривожлантириш мумкин бўладиган ўқув жараёни юзага келади. Таълим жараёни модел сифатида, мулоқот жараёни учун етарли бўлган параметрларнинг мавжудлиги билан чеклана олмайди, чунки бундай ўрганиш аниқ параметрларга эга бўлиши керак.

Юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари, чет тилини ўқитиш тизим сифатида камида қуйидагилар билан тавсифланади:

мулоқот табиати ва мақсад билан боғлиқ бўлган ўқитиш методларининг мавжудлиги ва ишлатилиши;

хабардорлик ва таълимнинг турли нисбати (кўрсатмалар ва нутқ ҳаракатлари);

бутун жараённинг махсус мақсадли ташкил этилиши.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Методика_навыка_говорения_на_английском языке.

Электронный

ресурс:

http://letopisi.org/index.php/Методика_навыка_говорения_на_английском_языке. Дата обращения: 13.04.2021

2. Абдуллаева М.А. Коммуникативная методика обучения иноязычной грамматике на начальном этапе языкового факультета (на мат. Present continuous. Present perfect английского языка): Дис. ... пед.ф.н. - Худжанд. 2004. 189 б. - Б. 18.

3. Методика обучения говорения на английском языке. Электронный ресурс: <https://videouroki.net/razrabotki/metodika-obucheniia-ghovoriciina-angliiskom-iazykic.html>. Дата обращения: 03.07.2020. ~

4. Коммуникативные барьеры и способы их преодоления. Электронный ресурс: <https://scienceforum.ru/2015/article/2015014272>. Дата обращения: 03.07.2020.